

বলি প্ৰথা আধুনিক সমাজৰ বাবে কেঞ্চাৰ সদৃশ!

-ভাৰ্গৱ বৰঠাকুৰ

আমাৰ ঘৰৰ কাষতে কেইবাখনো চাহ বাগিচাৰ দুৰ্গা পূজা অনুষ্ঠিত হয়। মা-দেউতাৰ লগত সৰুতে ওচৰৰ দুই এখন পূজাস্থলীলৈ গৈছিলোঁ যদিও নৱম-দশম মান শ্ৰেণীৰ পৰা সেইবোৰলৈ যোৱাৰ আসক্তি একেবাৰেই কমি আহিছিল। ইয়াৰ মূলতে আছিল দুৰ্গাপূজাৰ বলি-বিধান। পূজাৰ বন্ধ বুলি ক’লেই বহুদিনৰ মূৰত লগৰ সমনীয়া, মিতৰ কুটুমক লগ কৰাৰ বাহিৰে পূজা বুলি ক’লে বিশেষ কোনো আসক্তি নাই। পূজাস্থলী ত সৰুতে দেখা বলিৰ কিছুমান দৃশ্যই আজিও গাৰ নোম শিহঁৰাই তোলে। এটা অসহায় জীৱৰ ওপৰত তিনি চাৰিজন মানুহৰ যিধৰণৰ বীৰত্ব প্ৰদৰ্শন, দেখি এনে লাগে তেওঁলোকৰ মানৱীয়তা বোৰ দেৱীৰ ওচৰত যেন বন্ধকতহে ৰাখিছে! নিৰ্দয় ভাৱে ঢাকৰ তালত জীৱ এটাৰ মূৰ টো কাটি শৰীৰটো দূৰলৈ দলিয়াই দিয়া হৈছে আৰু বলি শালৰ চাৰিওফালে জুম বান্ধি ৰৈ থকা মানুহবোৰে তাৰ মজা লৈ আছে। কোনোবাই আকৌ বলিৰ তেজৰ ফোঁট ল’বলৈ হেতা-ওপৰা লগাইছে। বলি চাবলৈ লগত অনা ভক্তৰ সৰু ল’ৰা-ছোৱালীবোৰে যেন নিৰ্মম জীৱ হত্যাৰ শিক্ষা পূজাস্থলীতেই পাইছে! যেন তথাকথিত আধুনিক সমাজৰ চৰম ধৰ্মীয় উন্মাদনা! এনে দৃশ্যবোৰ দেখিয়ে পূজাৰ প্ৰতি কোনো ধৰণৰ ভক্তি অথবা আসক্তি নাইকিয়া হৈ পৰিছিল। মানুহ কিমান ধৰ্মীয় উন্মাদনাত বন্দী হ’লে এটা অসহায় পশুৰ তেজেৰে স্বাৰ্থসিদ্ধিৰ ভিক্ষা খুজিব পাৰে?

ধৰ্মৰ ভিত্তি হৈছে মানুহৰ প্ৰয়োজনীয়তা। গতিকে ধৰ্মই মানুহক ৰক্ষণাবেক্ষণ দিব লাগিব আৰু প্ৰয়োজনীয় প্ৰতিটো বস্তু লাভ কৰাত সহায় কৰিব লাগিব। ইয়াৰ আধাৰলৈয়ে বিভিন্ন ধৰ্মত বিভিন্ন ধৰ্মীয় পদ্ধতিৰ সৃষ্টি হৈছিল। বলি-বিধানো তেনে এক ধৰ্মীয় পদ্ধতিৰ অংশ। কিন্তু খাদ্যৰ বাবে জীৱ হত্যা আৰু পৰম্পৰাৰ নামত স্বাৰ্থসিদ্ধিৰ বাবে কৰা জীৱ হত্যাৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। প্ৰথমটো প্ৰকৃতিৰ নিয়ম আৰু দ্বিতীয়টো ধৰ্মীয় স্বাৰ্থসিদ্ধিৰ শ্বৰ্টকাট। এবিধ জীৱ খাদ্যৰ বাবে আন এবিধৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হোৱাটো এটা প্ৰাকৃতিক নিয়ম। প্ৰকৃতিত তিনি প্ৰকাৰৰ প্ৰাণী আমি দেখিবলৈ পাওঁ। এবিধ হ’ল তৃণভোজী (Herbivore), এবিধ মাংস ভোজী (Carnivore), আৰু আনবিধ সৰ্বভোজী (Omnivore)। হৰিণা আদি তৃণভোজী বোৰ নথকা হেতেন পৃথিৱীখন হাবি বননিৰে ভৰি পৰিল হেতেন। ঠিক সেইদৰে মাংসভোজী প্ৰাণীবোৰ নথকা হেতেন তৃণভোজী সংখ্যা বাঢ়ি পৃথিৱীখন মৰুময় হ’লহেঁতেন। গতিকে এই ‘খাদ্য শৃংখল’ (Food chain) প্ৰকৃতিৰ ভাৰসাম্য ৰক্ষাৰ বাবে অতি

প্ৰয়োজন। সেইফালৰ পৰা ‘মাছ বুলি নাখায় জিজি বুলি খাব বিচৰা সকলে অৰ্থাৎ নিৰামিষভোজী হৈ দেৱীৰ প্ৰসাদ বুলি মাংস খাব বিচৰা সকলে বলি প্ৰথাক প্ৰাকৃতিক প্ৰয়োজনীয় (Natural necessity) বুলি কোৱাটোত ভুল নাই কিন্তু নিজৰ বা পৰিয়ালৰ ভাগ্যৰ সুপ্ৰসন্ন ৰ বাবে নিৰীহ প্ৰাণী এটাক ৰাজহুৱাকৈ হত্যা কৰাটো সমৰ্থনযোগ্য নহয়। তদুপৰি ‘অমুক ধৰ্মই ধৰ্মীয় পৰম্পৰা ৰক্ষা কৰি অমুক কৰি আছে আমাৰ ধৰ্মই কিয় নকৰিব?’-সততে দেখিবলৈ পোৱা এনেধৰণৰ ধৰ্মীয় প্ৰতিযোগিতামূলক মানসিকতাই মানুহক যুক্তি-অযুক্তিৰ বাচ-বিচাৰ তথা মানৱীয় প্ৰমূল্যবোধৰ চিন্তাধাৰাৰ পৰা সহজে আঁতৰাই অনা দেখা যায়। মুঠতে যি ধৰ্মই নহওঁক কিয় ধৰ্মৰ নামত ৰাজহুৱাকৈ জীৱ হত্যা কৰাটো কেতিয়াও সমৰ্থনযোগ্য নহয়।

ধৰ্মীয় পৰম্পৰা ৰক্ষাৰ কিছুমান অনুশীলনে যেন আমাৰ মানসিকতাক আকৌ মধ্য যুগলৈহে লৈ গৈছে। দুৰ্গা পূজা অহাৰ লগে লগে বলি-বিধান সম্পৰ্কত বিভিন্ন জনৰ মাজত মতানৈক্যৰ সৃষ্টি হয়। ঠিক সেইদৰে কোৰবানি ৰ সময়তো একেই মতানৈক্য! এটা চামে বলি বিধানৰ দৰে স্বাৰ্থসিদ্ধিৰ কৌশলবোৰক বিৰোধিতা কৰে আন এটা চামে আকৌ পৰম্পৰাৰ দহাই দি পুৰণি অযুক্তিকৰ নীতি নিয়ম বোৰ বজাই ৰাখিব বিচাৰে। শাস্ত্ৰৰ কথাৰে বা পৰম্পৰাৰ দহাই দি বলি বিধানৰ দৰে কুসংস্কাৰ সমূহ সমাজত বৰ্তি ৰাখিব বিচৰা সকল আচলতে এক প্ৰকাৰৰ ধাৰ্মিক সুবিধাবাদী। যিবোৰে বিভিন্ন অলৌকিক কথাৰে মানুহক ধৰ্ম আৰু ইশ্বৰ বিশ্বাসৰ আৰ্হি খুৱাই মানুহৰ যুক্তিবাদী মনবোৰক ধংস কৰিব বিচাৰে। তেতিয়াহে তেওঁলোকে ধৰ্মৰ বেপাৰ সমূহ বিনাদ্বিধাই চলাই যাব পাৰিব! সোঁ-পন্থী ৰাজনৈতিক দল সমূহেও সেই একেই কাম কৰে অথবা সেই সুবিধাবাদী মানুহখিনিক পূৰ্ণ সমৰ্থন কৰে, তেতিয়াহে মানুহৰ ধৰ্মীয় আৱেগক তেওঁলোকে ৰাজনীতিত ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিব! তদুপৰি ভয় আৰু অভীষ্ট লাভৰ বাসনাই এচাম সাধক বা ভক্তৰ মনস্তাত্ত্বিক দিশক বিশেষভাৱে জোকাৰণি তোলে। যাৰ বাবেই তেওঁলোকৰ দুৰ্বল মনত বিভিন্ন প্ৰশ্নৰ উদয় হয়। তেওঁলোকে ভাৱে অতীতৰ পৰা চলি অহা পৰম্পৰা এটাক নামানিলে কিবা অপায়, অমংগল হ’ব নেকি? এই ভয়, সংশয়বোৰৰ বাবেই মানুহে বহুক্ষেত্ৰত বিজ্ঞানমনস্কতা আৰু যুক্তিবাদী চিন্তাকো ধোঁৱা-চাঙত তুলিবলৈ কুষ্ঠাবোধ নকৰে!

পশু বলি, নৰ-বলি, দ্ৰুৱতা, ৰক্তপাত আদি ধৰ্মৰ নামত নিজৰ আৰু আনৰ ওপৰত কৰা স্নায়ু উত্তেজনা সৃষ্টিকাৰী শাৰীৰিক নিৰ্যাতনৰ দৰে অন্ধবিশ্বাস সমূহ বিভিন্ন দেশৰ দেৱ-দেৱীৰ সন্তুষ্টি অথবা ৰোষ নিবৃতিৰ ধৰ্মাচৰণ প্ৰক্ৰিয়া আছিল। কিন্তু সময়ৰ ৰ লগে লগে যুক্তিবাদ আৰু বিজ্ঞানমনস্ক চিন্তাৰ

প্ৰসাৰে উন্নত দেশবোৰত ইয়াৰ সংস্কাৰ হ' ব বেছি দিন নালাগিল। কিন্তু আজিও আমাৰ দেশত এখন সম্পূৰ্ণ বিপৰীত ছবি দেখিবলৈ পোৱা যায়। বৰ্তমান সময়ত এনেধৰণৰ অন্ধবিশ্বাস-কুসংস্কাৰৰ বিৰোধে কোৱাজনক হিন্দু সভ্যতা আৰু সংস্কৃতিৰ শত্ৰু ৰূপেহে চোৱা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে বিশিষ্ট সংগীতজ্ঞ জুবিন গাৰ্গৰ কথাই যদি চোৱা হয়। জুবিন গাৰ্গে কামাখ্যাত গৈ বলিৰ বিৰোধীতা কৰোঁতে তেওঁক ৰক্ষণশীল সমাজে বহুতো গালি-গালাজ, সমালোচনা কৰা দেখা গৈছিল। তথাপিও জুবিন গাৰ্গৰ স্থিতি কিন্তু স্পষ্ট আছিল। জুবিন গাৰ্গৰ দৰে স্বনামধন্য শিল্পী এজনে নিজৰ জনপ্ৰিয়তাৰ খাতিৰত সুবিধাবাদী হৈ থকা নাই, জাত-পাত, বলি বিধান আদিৰ দৰে অন্ধবিশ্বাস-কুসংস্কাৰ সমূহৰ বিৰুদ্ধে বিভিন্ন সময়ত যি জনসচেতনতাৰ সৃষ্টি কৰিছে, তাত আমাৰ সদায়ে পূৰ্ণ সমৰ্থন আছে।

অসমত বলি প্ৰথাৰ প্ৰথম আৰম্ভণিৰ বিষয়ে জনা যায় শদিয়াৰ তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰত। এই মন্দিৰতেই প্ৰাচীন অসমৰ নৰ-বলিৰো আৰম্ভণি হৈছিল। দেউৰীসকলে ইয়াত পূজা কৰিছিল। দেউৰীসকল আছিল চুতীয়া সকলৰ পূজাৰী। প্ৰায় 1523 খ্ৰীষ্টাব্দত শদিয়া আহোম ৰাজ্যত চামিল হোৱাৰ পাছত আহোম ৰজাৰ ৰাজ স্বীকৃতিতে সেই মন্দিৰত নৰ বলি চলিছিল। স্বৰ্গদেউ গৌৰীনাথ সিংহই ৰাজ ক্ষমতাৰে এই নৰ বলিৰ প্ৰথা আঁতৰাব বিচাৰিছিল। পৰৱৰ্তী সময়ত ব্ৰিটিছ শাসন কালত লৰ্ড বেন্টিংকৰ আইনৰ দ্বাৰা নৰ বলিৰ দৰে বহুতো ভাৰতীয় সমাজৰ অন্ধবিশ্বাস জনিত কুসংস্কাৰ বন্ধ কৰা হ'ল। কিন্তু মনৰ মাজত যেন আজিও সাধকে অভীষ্ট সাধনাৰ বাবে নৰ বলি মনে প্ৰাণে স্বীকাৰ কৰে বাবে তাৰ সলনি কোমোৰা বা ম'হ বলি অথবা নৰৰ প্ৰতীকি বলি হিচাপে দিয়া দেখা যায়। কালিকা-পুৰাণ, যোগিনী-তন্ত্ৰৰ দৰে গ্ৰন্থত বলিৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ কৰি বিভিন্ন ধৰণৰ প্ৰাণীৰ তেজেৰে কিদৰে স্বাৰ্থসিদ্ধি কৰিব পাৰি, তাৰ বিভিন্ন 'শ্বৰ্ত কাট' সমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। ধৰ্মৰ নামত নিজে কৰা কামবোৰৰ সপক্ষে যুক্তি দিবলৈ শাস্ত্ৰবোৰত হয়তো এনেকুৱা বহুতো সমল আছে। যাৰ বাবেই ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ দোহাৰি দিয়া সমাজৰ ৰক্ষণশীল সকলে এনেবোৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰাচীন শাস্ত্ৰৰ কথাৰে মানুহক পতিয়ন নিয়াৰ চেষ্টা কৰে। সাধাৰণভাৱে বুজাব নোৱাৰিলে বিজ্ঞানৰ এপ্ৰ'ন পিন্ধাই এনেধৰণৰ অন্ধবিশ্বাস সমূহতে বৈজ্ঞানিক যুক্তি আৱিষ্কাৰ কৰাও দেখা যায়। কিন্তু প্ৰাচীন শাস্ত্ৰত বলিৰ সম্পৰ্কে কি কৈছে, কি লিখিছে সেইবোৰৰ আলোচনালৈ নগৈ, একবিংশ শতিকাৰ আধুনিক মানুহ হিচাপে আমাৰ চিন্তাধাৰাত কিদৰে যুক্তিবাদী চিন্তা চৰ্চা তথা বৈজ্ঞানিক মানসিকতাৰ উৎকৰ্ষ সাধন কৰিব পাৰি তাৰ ওপৰত আলোচনা হোৱাটোহে দৰকাৰ। শাস্ত্ৰৰ যিবোৰ কথা বা কৰ্ম বৰ্তমান সময়ৰ বাবে অপ্ৰাসংগিক বা অযুক্তিকৰ তেনেবোৰ কথা এৰাই চলিব পাৰিব লাগিব। এখন সুস্থ আধুনিক সমাজৰ বাবে আমাক কিছুমান সুস্থ পৰম্পৰাৰেহে প্ৰয়োজন।

ইশ্বৰ, আল্লা, গডক সন্তুষ্ট কৰিবলৈ বিভিন্ন ধৰ্মত বিভিন্ন ধৰ্মাচৰণ পদ্ধতিৰ উদ্ভৱ হৈছিল। বিভিন্ন ধৰ্মত ইশ্বৰৰ বৈশিষ্ট্য সমূহতো পাৰ্থক্য দেখা যায়। ধৰ্মই ইশ্বৰ সম্পৰ্কত ইমানেই বিপৰীত ধৰ্মী বৈশিষ্ট্যৰ কথা কৈছে যে, অৱধাৰিত ভাৱেই বহু মানুহৰ বাবে ইয়াৰ অস্তিত্বটো প্ৰশ্নবোধক চিহ্ন আহি গৈছে। গতিকে বৰ্তমান সময়ত ইশ্বৰৰ অস্তিত্ব বহু মানুহৰ বাবে এটা থৰক-বৰক বিশ্বাসতহে পৰিণত হৈছে। ঠিক, বিজ্ঞানৰ সেই ইথাৰৰ ধাৰণাটোৰ দৰেই! অৰ্থাৎ আধুনিক কালত ইথাৰৰ কাল্পনিক অস্তিত্ব আৰু শেষত ইয়াৰ ধাৰণা বাতিল হোৱাৰ দৰে কথা। পদাৰ্থ আৰু শক্তিৰ পৰিবহণৰ বাবে মহাশূন্যত এটা মাধ্যম লাগে, যিটোক ভবা হৈছিল ইথাৰ বুলি। পিছে ইথাৰৰ সহায়েৰে বৈজ্ঞানিক প্ৰপঞ্চ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ যাওঁতে কিছুমান ক্ষেত্ৰত দেখা গ’ল যে ইথাৰ হ’ব লাগিব তেনেই পাতল বস্তু, আন কিছুমান ঘটনা ব্যাখ্যা কৰোতে ধৰি ল’বলগা হল যে ইথাৰ যথেষ্ট ঘন বস্তু। এনে বিপৰীত ধৰ্মী বৈশিষ্ট্যই যথেষ্ট অসুবিধাত পেলালে আৰু শেষত থিৰাং কৰা হ’ল যে ইথাৰৰ দৰে কোনো বস্তুয়ে নাই। যদিও আজিৰ তাৰিখত বহু মানুহ ইশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ প্ৰতি সন্ধীহান অৱস্থাত, তথাপিও বহুতে সামাজিক ভয়, মানসিক সান্তনা তথা ভৱিষ্যতৰ প্ৰতি থকা ভয়-সংশয়ৰ বাবেই বলি বিধানৰ দৰে ইশ্বৰ কেন্দ্ৰিক ধৰ্মাচৰণ কিছুমানক এৰিব নোখোজে।

শিৰোনামাত বলি প্ৰথাক কেঞ্চাৰ বেমাৰৰ লগত তুলনা কৰা হৈছে। কাৰণ কেঞ্চাৰে যিদৰে এগৰাকী ৰোগীক আভ্যন্তৰীণ যান্ত্ৰনা দি থাকে যদিও তাৎক্ষণিক মৃত্যুত নেপেলাই। ঠিক সেইদৰে বলি প্ৰথাও আধুনিক সমাজৰ বাবে কেঞ্চাৰৰ সদৃশ। বলি প্ৰথাক হাজাৰ বছৰীয়া পৰম্পৰাৰ ৰক্ষাৰ অনুশীলন বুলি ওপৰে ওপৰে চাবলৈ গ’লে কোনো অসুস্থ পৰম্পৰা যেন নালাগে। কিন্তু নিৰপেক্ষ তথা বস্তুবাদী দৃষ্টিৰে যদি ইয়াৰ অভ্যন্তৰিণ, দিশ সমূহ চাওঁ তেন্তে দেখা পাম, এনেবোৰ পৰম্পৰা অথবা উদ্ভট বিশ্বাসে কিদৰে মানুহৰ আত্মপ্ৰত্যয় (self confidence) কমাই আনে, বস্তুনিষ্ঠ হোৱাত বাধা জন্মাই তথা কোনো সামাজিক সমস্যাৰ কাৰণ অনুসন্ধানৰ বেলিকাও ই মানুহক বস্তুনিষ্ঠ হ’বলৈ উদগনি বা শিক্ষা নিদিয়। ইয়াৰ বিপৰীতে মধ্যযুগীয় কিছুমান চিন্তা-ধৰাক পুনৰ উৎজীৱিত কৰাতহে সহায় কৰে, যি আধুনিক বিজ্ঞান-প্ৰযুক্তিৰ সমাজখনৰ বাবে সদায়ে হেঙাৰ স্বৰূপ হৈ আহিছে। ৰীতি-নীতি, লোকবিশ্বাস আৰু পৰম্পৰাই যিদৰে এটা জাতিৰ ধৰ্মজাবাহক হিচাপে থিয় দিয়ে, বলি বিধান, কোৰৱানি আদিৰ দৰে ৰীতি-নীতি আৰু লোক বিশ্বাসে কিন্তু কালক্ৰমত জাতিটোৰ সংকীৰ্ণ মানসিকতাৰহে পৰিচয় হৈ পৰে। গতিকে সমাজৰ পৰা এনেধৰনৰ কেঞ্চাৰ ৰূপী লোকবিশ্বাস অথবা পৰম্পৰাসমূহ আঁতৰ কৰাত আমি সকলোৱে আগভাগ লওঁ আহক।